

GUUS PIKKEMAAT

ELEONORE VAN AQUITANIË (1122-1204) EEN BIJZONDERE VROUW IN HET ZOMERTIJ DER MIDDELEEUWEN

(Aspekt: Amsterdam, 2008), €29,95.

Zij was koningin van Frankrijk en Engeland, hertogin van het grootste Franse leen en moeder van tien kinderen, van wie er twee koning zouden worden. Ze nam deel aan een kruistocht, vormde het middelpunt van de hoofse cultuur en bereikte uiteindelijk de voor die tijd onwaarschijnlijke leeftijd van 83 jaar. Wat verbaast is niet dat er over zo'n vrouw een boek verschijnt, maar wel dat het – in het Nederlandse taalgebied – nu pas gebeurt.

Eleonore van Aquitanië werd grootgebracht aan het hertogelijke hof in Poitiers, een hof dat destijds al vermaard was vanwege zijn verfijnde omgangsvormen en het hoogontwikkelde besef van waarden en normen. De grootvader van Eleonora genoot grote bekendheid als dichter en dankte daaraan de bijnaam 'de Troubadour'. Hij schreef zijn verzen echter niet in het Latijn maar in de volkstaal, de *langue d'oc*, en het was eerder de scabreuze en wellustige inhoud dan de taal, die hem bij het grote publiek bekend maakte. Groot was dan ook de verbazing toen hij na terugkeer van de eerste kruistocht *chansons* maakte van een heel ander kaliber. De vrouw vormde nog steeds het middelpunt ervan. Echter niet langer als voorwerp van geile lusten maar als doel van een onbevredigd verlangen en een bijna religieuze verering. De hoofse lyriek

was geboren. Met zo'n man in het centrum moest Poitiers wel een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitoefenen en veel Zuid-Franse en Spaanse edellieden brachten er dan ook hun vormende jaren door.

Een aantrekkelijke partij

Eleonore groeide dus niet op in een alledaagse omgeving. Belangstelling voor wetenschap, kunst, muziek en letteren werd haar van kindsbeen af bijgebracht. Het wekte daarom geen verbazing dat deze ontwikkelde, intelligente en knappe vrouw een aantrekkelijke partij vormde op de Franse huwelijksmarkt, zeker toen haar vader Willem X overleed en Eleonore, die geen broers had, hertogin werd van het rijkste gebied in Frankrijk (Aquitanië was een spilleleen). Een bruid die dus eigenlijk alleen de koning kon toevallen. Als echtgenote van Lode-

wijk VII, die over een veel kleiner gebied regeerde, deed zij in feite een stap terug al zal de status van koningin haar wel bekoord hebben. Het huwelijk bleek geen succes, althans in Eleonore's opvatting. De koning was een asceet, een monnik met een koningskroon en hij kon zijn levenslustige, vrijmoedige en vooral vrijgeveige vrouw in het geheel niet aan. Bovendien werd de hofhouding die de jonge majesteit uit het zuiden meenam, in Parijs met de nodige scepsis begroet: een luidruchtig gezelschap dat voornamelijk bestond uit lichtekooien en verwijfde *dégénéré's*. Het ensemble bediende zich ook nog eens van een vreemd koeterwaals, dat meer op het Spaans leek dan het *langue d'oïl*, de volkstaal die in het gebied rondom Parijs werd gesproken. Wat echter alles sloeg was dat de koningin met haar elegante

lichtzinnigheid al in - nota bene - de huwelijksnacht met haar man naar bed wilde, terwijl Lodewijk het wel zo netjes vond om daarmee nog een paar dagen te wachten. Eerst nog wat bijbelstudie en gebed. Een hedendaagse Eleonore uit havo-4 zou het wel kernachtig weten samen te vatten: een sukkel die niet kon boeien. Vandaar dat zij haar man in alle opzichten stimuleerde om op kruistocht te gaan. In haar gezelschap wel te verstaan: dan was ze tenminste een tijdje weg van het saaie hof in Parijs en maakte ze nog eens wat mee! Pikkemaat beschrijft de tocht in geuren en kleuren, inclusief de vele ruzies tussen Eleonore en Lodewijk, die behalve een falende minnaar, ook een slechte legeraanvoerder bleek. Een legeraanvoerder met horentjes bovendien, want in Antiochië ontmoette de koningin een jeugdvriend uit haar vroegere omgeving, graaf Raymond van Toulouse, met wie zij zeer innige betrekkingen aanknoopte. Om niet de *risee* te worden van de troep, liet Lodewijk in arren moede zijn vrouw maar arresteren.

Koningin van Engeland

Het moet in deze tijd zijn geweest dat Eleonore besloot zich van haar man te laten scheiden. Voor de koning was dat onbespreekbaar; het betekende niet alleen een enorme blamage, maar ook een gevoelig machtsverlies. Immers, Aquitanië zou nu (weer) voor de kroon verloren gaan. Zorgelijk was daarbij dat Eleonore veel belangstelling toonde voor Hendrik van Anjou, bijgenaamd Plantagenet. Een bestendige relatie tussen die twee zou de samensmelting van grote delen van Frankrijk betekenen. Dat hij bij terugkomst in Parijs toch akkoord ging schijnt vooral te maken hebben gehad met het feit dat Eleonore hem alleen twee dochters kon schenken. En zo

vond er, met toestemming van de paus, een scheiding plaats op verzoek van een vrouw. Niet lang daarna trad zij in het huwelijk met haar Hendrik, de hertog van Anjou. Pikant detail daarbij was dat de echtelieden voor hun voorgenomen huwelijk ook toestemming moesten vragen aan hun beider leenheer, te weten Lodewijk VII *lui-même*. Niet lang daarna wist Hendrik zich ook op de Engelse troon te manoeuvreren en mocht Eleonore zich koningin van Engeland noemen. Het sprak vanzelf, gezien haar persoonlijkheid, dat zij geen genoegen nam met een bijrolletje. Wanneer Hendrik II langdurig in Engeland moest zijn, verbleef Eleonore gewoonlijk op het vasteland om een waakzaam oog te houden op Anjou en Aquitanië. En wanneer Hendriks aanwezigheid in die gewesten vereist was, liet hij zijn vrouw de bestuurlijke aangelegenheden in Albion behartigen. En dat ging haar buitengewoon goed af. Naast haar soepele en scherpe geest bezat de jonge koningin een uitstekende lichamelijke conditie. Zij maakte daarvan gebruik om, al of niet vergezeld van haar man, kris

Eleonore van Aquitanië

1122
-
1204

*Een bijzondere vrouw
in het zomertijd der middeleeuwen.*

kras door haar gebieden te reizen teneinde overal haar controlerende hand te laten voelen. Daarbij werden in korte tijd enorme afstanden afgelegd. Het ontlokt Pikkemaat de moeilijk te controleren opmerking dat het uitgestrekte gebied zelden zo goed is bestuurd als onder Hendrik II en Eleonore. Tekenend voor haar fysieke gesteldheid en mentaliteit was dat zij, tussendoor zou je bijna zeggen want zij gunde zich nauwelijks rust, ook nog eens acht kinderen baarde.

Familiedrama's

In deze gebeurtenissen echter lag ook de kiem van het drama dat zich in de hierop volgende jaren zou gaan afspelen. Hendrik was er namelijk zo van overtuigd dat niemand zijn bestuurlijke capaciteiten (en die van zijn vrouw) kon evenaren, dat hij er niet toe kon komen zijn zoons op enigerlei wijze bij het bestuur te betrekken. Dit veroorzaakte aan hun kant zoveel wrok, dat zij zich van de weeromstuit steeds meer tegen hun vader gingen verzetten. Daarbij maakten zij er geen probleem van zelfs contacten

'Grootmoedig besloot Hendrik zijn zoons clementie te schenken.'

te leggen met aartsvijand Lodewijk VII van Frankrijk. In dit conflict koos Eleonora stevast de zijde van haar zoons. En dat was voor hen zeer voordelig omdat hun moeder kon rekenen op bijna alle edelen uit Aquitanië, voor wie Hendrik de Oude altijd een vreemde eend in de bijt was gebleven. In de opstand die hierop volgde bleef aanvankelijk alleen de jongste zoon, Jan zonder Land, zijn vader trouw. Niet dat de opstandelingen veel succes boekten; de oude koning beschikte over veel meer krijgsvaardigheid en bovendien over een leger dat uitsluitend bestond uit huursoldaten. Dat was ook niet alles, maar in ieder geval betrouwbaarder dan het rebelse zootje ongeregeld van de zoons. Grootmoedig besloot Hendrik zijn zoons clementie te schenken, een gebaar dat hij daarna nog vele malen zou moeten herhalen. Dat gold echter niet voor zijn echtgenote: Hendrik beschouwde Eleonora - niet geheel ten onrechte - als de kwade genius achter de ongehoorzaamheid van zijn nageslacht en liet haar arresteren en opsluiten in een zwaarbewaakt kasteel in Old

Sarum (het tegenwoordige Salisbury). Het was de tweede keer dat zij in het gevang belandde. Pas vijftien jaar later, bij de dood van Hendrik de Oude in 1189, werden de deuren van haar gevangenis weer geopend. Het was de eerste regeringsdaad van haar lievelingszoon en troonopvolger Richard Leeuwenhart (de jonge Hendrik was al overleden). De nieuwe koning gaf te kennen een oude droom te willen realiseren, namelijk een kruistocht te willen maken, tezamen met de keizer van Duitsland, de oude Frederik Barbarossa en de koning van Frankrijk, de jonge Filips August. Al het jaar daarop, in 1190 dus, gingen zij op weg. Opnieuw kon Eleonora doen waar ze zo goed in was: waarnemen voor anderen. En dit keer zou het heel lang duren want de kruistocht werd een fiasco. De Duitse keizer overleed onderweg onder nog steeds niet opgehelderde omstandigheden en de Franse koning, die nooit veel last had van gewetenswroeging, verliet het strijdtoneel om van de afwezigheid van Leeuwenhart in Frankrijk misbruik te maken. Het was immers een uitgelezen kans om zoveel mogelijk van het gebied van de Plantagenets in te pakken.

Een koning als gouden speelbal

Richard zelf vertrok enige tijd later uit het Heilige Land maar viel in handen van de nieuwe Duitse keizer Hendrik VI. Deze had hiermee een kip met gouden eieren in zijn bezit gekregen. Voor de vrijlating van Richard eiste hij een collegiaal bedrag dat gelijkstond aan - in moderne termen - driemaal het BNP van Engeland. Maar tot zijn grote vreugde waren de Franse koning en de zelfbenoemde opvolger van Richard, zijn broer Jan zonder Land, nota bene bereid een nog groter

bedrag te betalen als Hendrik zijn gijzelaar juist *niet* liet gaan! Tactvol opereren van Eleonora wist te voorkomen dat Richard het lijdend voorwerp zou worden van een soort verkoop bij opbod. Zelfs op deze hoge leeftijd kon haar wijsheid nog steeds niet worden gemist. De laatste jaren moeten voor haar een kwelling zijn geweest. Natuurlijk was zij gezegend met een zeer hoge leeftijd, maar ondertussen had zij acht van haar tien kinderen uit haar tweede huwelijk overleefd en van de laatste twee leverde er een alleen maar verdriet op. Jan zonder Land was zijn broer in 1199 opgevolgd maar was een slapjanus en een nietsnut, die grote delen van het bezit der Plantagenets verkwanselde. Hoe de oude koningin de berichten hierover verwerkte is niet bekend. We weten alleen dat zij haar laatste jaren sleet in een klooster in Fontevrault, waar zij op 1 april 1204 overleed op de leeftijd van 83 jaar.

Pikkemaat, voormalig hoofdredacteur van *De Gooi- en Eemlander*, heeft met zijn *Eleonora* een fantastisch boek geschreven. Het leest als een trein - al is het hier en daar wat plechtstatig van stijl - en heeft geen academische pretenties. Wel heeft hij zo'n beetje alles wat over de dame in kwestie bekend is bijeengebracht. Samen met het ontbreken van voetnoten, maakt dit een heerlijk boek voor deze tijd van het jaar waarin de avonden al weer snel langer worden. Het enige nadeel van het werk zijn de knullige illustraties; weinig functioneel en van een onvoorstelbare armoedigheid. Het valt niet te begrijpen dat niemand op het idee is gekomen daaraan - we spreken al van de vierde druk - wat te doen. Zoveel in drukinkt vastgelegde energie verdient een beter lot!